

Ósz Gábor

A Katyn-szindróma tanítási lehetőségei

A történelemmel foglalkozókat mindig izgatta kutatási területük időbeli behatároltsága. Heves viták keresttüzében van annak meghatározása, mettől számít valami történelemnek. Az angolszász gyakorlat szerint

az utolsó ötven év még nem az, míg megint más kultúrkörben úgy értelmezik, hogy minden adott esemény a jelenben is történelemnek számít, tehát tanítható is. Egyéb szempontból is kérdéses, hogy mi számítható történelemnek.

Más a megélt személyes történelem, megint más egy nép vagy egy állam története. Az, ami a tankönyvekbe bekerül, annak a történelemnek a leírását célozva, amely majd a kollektív emlékezet része lehet. S ez a történelem legtöbbször nem azonos a személyes történelemmel.

Erős dilemma elé kerül a történész, amikor értelmeznie kell az egyes eseményeket, hiszen távolságtartás nélkül nem lehet azokhoz közelíteni. A szerzőnek és a történelemtanárnak legyen egyéni véleménye, azonban azt úgy kell elővezetnie, hogy más véleményeket is korrekt módon ismertessen, így ne lehessen rásütni az elfogultság vádját. A közelmúlt történelmével épp ez a probléma: túl sok a szemtanú, aki máshogy emlékszik az eseményekre, főként, ha negatívan volt benne érintve. Véleményem szerint legalább egy nemzedéknyi távolság kell ahhoz, hogy valamiről viszonylag tárgyilagosan lehessen írni. Az 1848/49-es szabadságharc történeti megítéléséről csupán a millennium idejére született dogmává merevedett vélemény. A másik fontos sarokpont pedig, hogy a szerző lehetőleg ne legyen semmilyen vonatkozásban érintve a tárgyalt eseményekkel kapcsolatban. Nem véletlen, hogy például a napóleoni korról írt munkák közül a legjobbak nem Európában készültek, mert még mindig akad olyan esemény, amelyhez elsősorban érzelmi alapon nyúlnak, s nem a tudományosság igényével. Hérodotosz kitalálta ugyan az igazságos háború fogalmát, s alkalmazta is; de ennek meghatározását ő is csupán érzelmi alapon végezte el. Ezt később felváltotta „az igazság mindig a győztes oldalán áll” elv, mely többé-kevésbé napjainkban is érvényben van.

Az események értékelésénél figyelembe kell venni azok utóhatását, azok méretét. Ily módon a történelmi megítélés mellé etikai, jogi értékelési szempontok is bekerülnek. Ha például egy szakaszparancsnok háborús helyzetben a lövészárokból kimenekülő katonáját lelövi, s ezzel helyreállítja a fegyelmet; valamint győzelemhez segíti a csapatokat; akkor háborús hős; ha viszont elvesztik a csatát, akkor esztelen gyilkos. Ha egy puccs sikerül valahol, és ez által stabilitás következik be, s az adott ország megítélése javul, akkor hőstett, ha nem; akkor egyéni hatalmi ambíciók kiélési kísérletének minősül. Analóg módon nevesítve vizsgáljuk meg ugyanezt. A II. világháborúban Jány Gusztáv vezérezredes, a II. magyar hadsereg parancsnoka feláldozta alárendeltjei életét a német szövetség oltárán. Ma nem tartjuk nyilván sikeres hadvezérként, s különösen nem sikeres államférfiként. Winston Churchill az első világháborúban haditengerészeti miniszterként feláldozta a Lusitania hajó utasait és legénységét, ami után az USA belépett a háborúba, eldöntve annak sorsát; a II. világháborúban a német enigma kódot megfejtve feláldozta Coventry városát, csakhogy a németek ne jöjjenek rá kódrendszerük megfejthetőségére; s ezáltal Angliát hozzásegítet-

te a háború megnyeréséhez. Ma az egyik legnagyobb brit kormányfőféként és politikusként tartják nyilván. Embereket áldozott fel, ugyanúgy, mint Jány; mégis ő a pozitív személyiség. Végezetül hangozzék el az az anekdota, amely a második világháborúban keletkezett: Ki a háborús hős, ki a háborús bűnös? Az a katona, aki a kapott parancs szerint az utolsó tőlényig kitart a veszített ügy mellett, az bűnös; az a tiszt, aki ugyanerre kényszeríti a katonáit, vesztes esetén háborús bűnös; az, aki parancsnoki rangban katonái élén áll a győztes oldalára, az háborús hős...

Katyn története

A Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében a szovjet csapatok megtámadták Lengyelországot, amely a független lengyel állam végét jelentette. 1939. IX. 17-én átlépték a határt és elfoglalták az országot a Curzon-vonalig. A szovjet források szerint a Vörös Hadsereg 230 670 lengyel katonát és tisztet ejtett foglyul. A megszállt területeken végzett tömeges letartóztatások következtében ez a szám 250 ezerre emelkedett. A letartóztatottak között tízezer tiszt is volt. Az NKVD emberei kb. 46 ezer embert szabadon engedtek, több, mint 180 ezret a Szovjetunió belsejébe deportáltak. Sokan közülük ott pusztultak el, mint az a kb. 1,2 millió lengyel, akiket szintén a Szovjetunióba hurcoltak el. Az oroszországi fogolytáborokba szállított lengyel tiszteket 138 állomáson helyezték el, 1939 novemberében pedig három nagy hadifogolytábor alakítottak ki. Ide irányították a fontosnak tartott emberanyag zömét. A három nagy tábor: Kozelszk, Sztarobelszk és Osztaskov területén volt.

Kozelszkben az elfogott lengyel értelmiség nagy részét őrizték, akik tartalékos tisztként estek fogságba: húsz egyetemi tanárt, háromszáznál több orvost, néhány száz jogászt, mérnököt és tanítót, több, mint száz író és újságíró. 4500-an voltak összesen.

A második tisztí tábor Sztarobelszkben volt 3920-as létszámmal. Ide hozták az összes tisztet, akik Lvovot védték, s akiket a kapitulációs okmányokban foglaltak ellenére elfogtak. Ezek között volt húsz egyetemi tanár, négyszáz orvos, néhány száz jogász és mérnök, száz tanító, hatszáz pilóta, nagyon sok közéleti személyiség, egy csoport író és újságíró, a gázok elleni védekezés és a felfegyverzési intézet teljes kollektívája.

Osztaskov volt a legnagyobb tábor, itt 6500 foglyot őriztek, 400 tisztet, határőröket, csendőröket, rendőröket, lelkészeket és a katonai bíróságok tagjait, valamint az elhurcolt földbirtokosok egy részét.

A három tábor összesen 14 500 foglyából mindössze 449 maradt életben. A foglyok megsemmisítése 1939 decemberében kezdődött meg. A foglyokat kilencven menetoszlopba sorolva indították el, s hat menetoszlopot nem a kivégzés helyére indítottak, hanem Paliscsev Borba. Innen Grajovecbe vitték tovább őket. Sztarobelszkből két szállítmány maradt életben. Stanislaw Swianiewicz professzort életben hagyták, hogy miért, azt ő maga sem érte. De az ő beszámolója alapján tudták rekonstruálni az eseményeket. A tiszteket lefestett ablakú buszba tessékelték s elvitték a katyni erdő azon részébe, amit Koszogorinak neveztek a helybéliek. Itt pisztolylövésekkel s szuronydöfésekkel végeztek a foglyokkal. (1)

8–12 000 tisztet és altisztet öltek meg itt, tömegmészárlás formájában.

A katyni erdőben szemtanúk bejelentése alapján a német megszálló hatóságok feltárták a sír egy részét, és nemzetközi feltáró bizottságot hívtak össze ennek dokumentálására. Előtte Varsóban összehívtak egy reprezentatív küldöttséget s elvitték az exhumáláshoz. 1943. IV. 13-án a berlini rádió tájékoztatta a világot erről a gáztródról, IV. 15-én a moszkvai rádió a németeket vádolta ugyanezzel. IV. 14-én a lengyel nyelvű, németek által irányított sajtó tudósított az eseményekről. A feltárás IV. 29. és VI. 7. közt folyt.

A bizottság tagjai voltak Orsós Ferenc (Magyarország), Markov (Bulgária), Palmieri (Olaszország), Saxen (Finnország), Naville (Svájc), Speelers (Belgium), Tomsen (Dánia), Miloslaviv (Horvátország), Hajek (Csehország), Subik (Szlovákia), Costedoat (Franciaország) (2). A lengyel emigráns kormány nem élt a részvételi lehetőséggel (a né-

metek garantálták a bántatlanságot), ám ez a körülmények közepette érthető. 4143 tetemet ástak ki, 982-t vizsgáltak meg. Információkat közvetett úton szereztek, s ezt azonnal Churchill tudomására hozták.

Az angol miniszterelnök, nem sokkal a teheráni konferencia előtt, megtiltott bármiféle lengyel tiltakozást, és az információkat zárta. Csupán akkor lehetett a mérszálársról beszélni, amikor a szovjet–angol viszonyok megromlottak. Akkor viszont már késő volt. A Szovjetunió által felszabadított lengyel területeken megint nem lehetett minderről beszélni, hiszen a nagy szövetségesben nem volt szabad kételkedni, még kevésbé szólni a mindenki számára nyilvánvaló tényekről. Hivatalosan el kellett fogadni a szovjet propagandát, 11 000 németek által legyilkolt lengyel tisztről. Az otthon maradtak vagy elfogadták a szovjet verziót, miszerint ez az egész a németek műve, vagy inkább nem beszéltek a témáról.

Katyn a felszabadulás után, majd a Kádár-korszakban

Katyn nevét mintha egy óriási radírral törölték volna ki a felszabadulás után, s ez nem változott a kádári korszak kezdetén és fénykorában sem. A Kovács Endre és követői által fémjelzett Lengyelország-történetek, valamint a főiskolai–egyetemi jegyzetek feltűnően nem írtak róla semmit. Ezek a jegyzetek jelenleg is használatban vannak változatlan utánnomásként, idejétmúlt nyelvezettel, tartalommal. A jövő egyetemistái képet kapnak arról, milyen volt a múlt. A Jerzewski-féle könyvből (3) közismert, hogy 1970-ig a magyar történeti irodalom nem foglalkozhatott a kérdéssel. Godó Ágnes 1976-ban megírt munkája (4) a németek számlájára írja az egészet. Érdemes megfigyelni a mondatfűzését.

„1943 tavaszán a goebbelsi propaganda világgá röpitette »szenzációját« a Szmolenszk melletti katyni erdőségekben »lengyel tisztek ezreinek feltárt tömegsírjáról«, gyilkossággal rágalmozva meg a Szovjetuniót. A hitleristák nagyon jól tudták, hol hajtották végre gaztettüket a szmolenszki terület elfoglalása után 1941 nyarán, és azt is sejtették, hogy bármennyire is igyekeznek késleltetni a Vörös Hadsereg előrenyomulását, előbb-utóbb fel kell adniuk a szovjet területeket és gaztettük kiderül. Mint ahogy meg is történt, a szmolenszki térséget 1943 szeptemberében a szovjet csapatok vissza is szerezték. A lengyel emigráció reakciós szárnya azonnal felhasználta a lehetőséget a szovjetellenes uszításra. Rávette a kormányt is, hogy forduljon a nemzetközi Vöröskereszthez, kérve az ügy kivizsgálását. Sztálin 1943. április 21-én, Churchillnak küldött titkos üzenetében rendkívül szokatlannak minősítette a lengyel emigrációs kormány viselkedését. »Abba a Szovjetunió elleni rágalomhadjáratba, amelyet a német fasiszták a Szmolenszk körzetében, a német csapatok által megszállt területen saját maguk által meggyilkolt lengyel tisztekkel kapcsolatban indítottak, Sikorski úr kormánya rögtön bekapcsolódott, a lengyel hivatalos sajtó pedig minden eszközzel szítja ezt a hadjáratot. A »vizsgálatba« mind Sikorski úr kormánya részéről, mind a hitlerista kormány részéről bevonták a Nemzetközi Vöröskeresztet, amely az akasztófákkal és a békés lakosság tömeges kiirtásával operáló terror-rendszer légkörében kénytelen részt venni ebben a nyomozási komédiában, amelynek a rendezője Hitler... Mindezek alapján a szovjet kormány arra a következtetésre jutott, hogy meg kell szakítania a kapcsolatot ezzel a lengyel kormánnyal«. Churchill válaszából kitűnik, hogy roppant kellemetlenül érintette az ügy, hiszen országa területén kapott hangot a szélsőséges szovjetellenes rágalomhadjárat. Bár sok kérdésben nem értett teljesen egyet Sikorskival, mégis védelmére kelt. Sztálinnak írott válaszában így ír róla: »Az ő helyzete igen nehéz. Ő maga távol áll a németbarát érzelmektől vagy a németekkel való megállapodástól, de az a veszély fenyegeti, hogy megbuktatják azok a lengyelek, akik szerint nem védelmezte kellőképpen népét a szovjetekkel szemben. Ha ő távozik, csak rosszabbat kapunk utána.« Április 25-én kelt üzenetében arról tájékoztatta Sztálint, hogy »Eden úr erélyes előterjesztésére Sikorski kötelezte magát, hogy nem fog ragaszkodni a Vöröskereszt által lefolytatán-

dó vizsgálatlalt kapcsolatos kéréséhez, s ennek megfelelően tájékoztatja majd a Vöröske-
reszt berni szerveit. Ezenkívül a lengyel sajtót is vissza fogja tartani a polemizálástól. Ez-
zel kapcsolatban megvizsgálom a kérdést, hogy lehetne elhallgatásra bírni azokat a lengyel
újságokat, amelyek támadásokat intéznek a szovjet kormány, egyszersmind Sikorski ellen
is, amiért megpróbált együttműködni a szovjet kormánnyal.«” (5)

A szöveg olvasása után több dolog is megfordulhat az olvasó fejében. Milyen forrás-
anyagból dolgozott a szerző? Melyik jelentést használta? A Vöröske-
reszt 1943-as jelen-
tését, vagy a szovjet hatóságok által összeállított 1944-est? Milyen politikai szempont-
sor alapján ítélkezett?

A Szovjetunió vezetése kihasználta az adott időszakban meglévő kedvező lehetőségeit,
visszaélt nagyhatalmi pozíciójával, és elhallgatta a szövetségesség örve alatt a vele szem-
ben álló nézeteket. Bár Sztálin saját maga is beismerte bizalmas körben a „tévedést”, de
propagandagépezete megpróbálta rákenni a hitleristákra a tettet. Ezt mi sem bizonyítja job-
ban, mint az, hogy a nürnbergi perben a szovjetek beterjesztették az ő katyni verziójukat,
de semmiféle felelősségre vonás nem történt, sőt a szovjet ügyész a vádat ejtette.

A szerző beállítódása egyértelmű, tudta, mik azok a kötelező fordulatok, amelyek egy
második világháború alatti lengyel eseményekkel kapcsolatos mű megjelenéséhez kelle-
nek. Hivatkozásai elárulják, hogy Katynra csak orosz hivatkozást keresett, s könyvéből adó-
dóan csak melléktémaként szerepeltette. A szerző tisztában van azzal, melyik verzióval kell
egyetérteni. Arra nem kaptunk, és nem is kaphattunk választ, hogy ismerte-e a Vöröske-
reszt jelentését, illetve Orsós professzor beszámolóját. (Ez utóbbit maximum Moszkvában
olvashatta, mert az Orsós-jelentést az NKVD 1944-ben lefoglalta és elvitte). A részlet szö-
vegfordulatai megfelelnek a kor elvárt szintjének. A stílus elemei alapján azonnal belőhe-
tő az a kor, ahol ilyen dogmatikus módon kellett fogalmazni, s ennyire tekintettel kellett
lenni politikai szövetségésünk vélt vagy valós érzékenységére.

A Lengyelország-jegyzetek vagy nem írnak róla, vagy abszolút sztálinista nyelvezettel
felelőssé tesznek érte mindenkit, aki vádolni merészeli a Szovjetuniót. Ennek oka a rosszul
értelmezett internacionalizmus, valamint az SZKP polit-bürojától való félelem, amely kí-
nosan ügyelt arra, nehogy bármely szovjetellenesen értelmezhető adatsor is megjelenjen.
Nem véletlen, hogy magyar nyelven először 1990-ben jelent meg Katynról feltáró tanul-
mány, amely a valósághoz közelített.

Katyn utóélete

Ahhoz, hogy a katyn-i kérdést értelmezni tudjuk, szükség van a diktatúrák természet-
rajzának ismeretére. Adott egy tömeggyilkosság, amelyet a szovjetek követtek el. Lengyel-
ellenességük történelmi gyökerű, s az új ideológiai köntös alatt a régi hagyományos orosz
problémakezelési reflexek munkálnak. A tettet azonban nem vállalhatják el nyíltan, mivel
annak elismerése rontaná az ország és a rendszer nemzetközi tekintélyét. Hatalmi szóval
elhallgattatják az erről beszélni kívánókat.

Adott egy másik rendszer, amely magát demokratikusnak mondja, aki hadban áll a né-
metekkel, és győzni csak az előbb említett szovjetekkel együtt tud. Rövid távú taktikai cél-
ja, hogy a szovjeteket ne haragítsa magára, s ennek érdekében elnémít minden olyan han-
got és irányzatot, amely ennek ellenében hathat. Churchill a személyében bizonyítja, hogy
a demokrácia is a diktatúra egyfajta típusa, csak mások érdekében gyakorolják. Gondol-
kodás nélkül áldozza fel a Sikorski-féle lengyel emigrációs kabinetet cinikus hallgatásba
burkolózva az ekkor lezajlott tragikus eseményekkel kapcsolatban.

Adott egy harmadik résztvevő fél, a hitleri Németország. Hatalmi gépezete számtalan
emberiség elleni büntettet vezényelt már le, s a gondos védelem ellenére ennek ebben az
időben kezd elterjedni a híre Európában. Véletlenül akad egy olyan büntett-sorozat, ame-
lyet nem ők követtek el. Propagandájuk, amely rendkívül jól szervezett, a világért sem sza-

lasztaná el az alkalmat, amikor a náci vezetés a Grál lovag szerepkörében tetszeleghet. A Vöröskereszt odahívása és a látszólagos tárgyilagosságra törekvés mögött nagyon is kőkemény érdekek húzódnak meg. Mivel a német propaganda szavahihetőségét már néhányszor (okkal) finoman szólva kétségbe vonta a világ közvéleménye, a németek által világgá röpitett szenzációt erős kétkedéssel fogadták. Ez adott lehetőséget a szovjet propagandának a rendkívül jól szervezett ellenakcióra, s tudta elfogadtatni igazként a koholmányokra épülő Gurgyenkó-jelentést. A világ közvéleménye elhitte a szovjet állításokat, mert el akarta hinni, a német állítások valóságtartalmáról már meggyőződhetett; s bekövetkezett az az állapot, amelyet a magyar sajtótörténet Sággy-effektusként tárgyal:

„Az országos nagyotmondó hírében álló Sággy Tóni lovas küldöncként vett részt a kaszai ütközetben. A harc során üzenettel küldték a vezénylő tábornokhoz. Míg Tóni a választ várta, Mészáros Lázár jóindulatúan odaszólt neki: »Öcsém, menjen mellőlem, mert nagyon tüzelnek ide a szürke lovamra!« Ságghynak sem kellett kétszer mondani, amikor épp megfordult lovával, egy ágyúgolyó elsodorta alóla az állatot. Tóni jó darabig feküdt mozdulatlanul a földön, csak azután kezdte vizsgálni a tagjait, mindegyik megvan-e hiánytalan?

Megvolt mind. Felült, körülnézett, s látva, hogy a tábornokon kívül senki sincs a közelében, panaszos hangon így szólt: »Istenem, hát mit ér ez, ha Magyarországon senki sem fogja elhinni?!« (Degré Alajos)

A világháború alig van túl a felénél, túl a sztálingrádi német vereségen, amelyen a goebbelsi propaganda sem tud változtatni, de mindenképpen szükség van most egy német sikerre; legyen az diplomáciai, vagy katonai. Hogy ez nem következett be, az a németekre nézve kedvezőtlen hadi helyzetnek volt köszönhető. A győztesnek sokkal jobban elhiszik, amit mondani akar.

A világháború után megváltozott a nemzetközi politika, s a korábbi szövetségek felbomlottak. Most már sem az USA-nak, sem Angliának nem állt érdekében a szovjetek által elkövetett gaztettet fedezni. Most ők játszhatták el az igazság bajnokát, holott korábban ők asszisztáltak legjobban az

A világháború után megváltozott a nemzetközi politika, s a korábbi szövetségek felbomlottak. Most már sem az USA-nak, sem Angliának nem állt érdekében a szovjetek által elkövetett gaztettet fedezni. Most ők játszhatták el az igazság bajnokát, holott korábban ők asszisztáltak legjobban az NKVD tömeggyilkosságának elkendőzéséhez. Az idők változtak, már senki sem akart emlékezni

a korábbi szerepvállalásra. A tettesek azért nem, mert sértette érzékenységüket, az asszisztálók nemzetközi renoméjukat féltették.

NKVD tömeggyilkosságának elkendőzéséhez. Az idők változtak, már senki sem akart emlékezni a korábbi szerepvállalásra. A tettesek azért nem, mert sértette érzékenységüket, az asszisztálók nemzetközi renoméjukat féltették, míg az áldozatok oldalán e páfördulástól remélték sorsuk jobbra fordulását, vagy legalábbis az ártatlanul kivégzettek rehabilitációját. Remélték, hogy mintegy vezeklésképpen az egykori asszisztálók és a bűnösök elismerik végre hivatalosan is a mindenki által tudott dolgokat.

Az igazi áttörést a szovjet rendszerváltás hozta, amikor az új Oroszország saját erkölcsi nagyságát bizonyítandó nyilvánosságra hozta az idevonatkozó adatsorokat. Az élőknek csak használhat a halottak deheroizálása, és van még egy előnye: azok nem tudnak már védekezni. Az új orosz vezetésnek csak a hasznára lehetett az előző vezetés részletes bűnlajstromának a nyilvánosságra hozatala, mert ezáltal tökéletesen el is határolódhatott azoktól, s sikeresen meg is alkothatta saját önazonosságát.

A magyar rendszerváltáskor megbukott az a politika, amely lojalitásból vagy pusztán pragmatizmusból nem akart beszélni Katynról. Nem kellett többé a Szovjetunióra tekintettel lenni, hiszen Borisz Jelcin személyesen ismerte el az orosz fél felelősségét. Dokumentu-

mok kerültek a napvilágra, s a történészeket többé nem kötötték politikai fékek, amelyek a témával kapcsolatban fennálltak. Az áttörést Leopold Jerzewski „Katyn, 1940” című műve hozta el, s ezután jelent meg magyar nyelven több realitást közelítő anyag. Most már a szovjetellenes címke nélkül lehetett objektív képet rajzolni az itt lezajlott tragikus eseményekről. Talán így szolgálthatunk némi igazságot az ott legyilkoltak emlékének.

Kapronczay Károly „Lengyel katonák magyar földön” című művében Katyn így szerepel: „Szóba került a szovjet fogságba esett lengyel tisztikar kérdése, de nem kaptak egyenes választ, mélyen titkolták sorsukat... 43. áprilisában feltárták a katyni erdőben a lengyel tisztek tömegsírait. Moszkva a felelősséget a németekre hárította. 1943. IV.25-én a lengyel kormány megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.” (6)

Szokolay Katalin 1996-ban megjelent „Lengyelország története” című művében így fogalmaz: „A szovjet–lengyel viszony teljesen elhidegült, és félreérthetetlen volt, hogy a szovjet kormány ürügyet keres a szakításra. 1942. júliusában Moszkva betiltotta a lengyel lakosság körében tevékenykedő kormánydelegátusok munkáját. 1943-ban az ottmaradtakat végképp megfosztotta lengyel állampolgárságuktól. Ebben a rendkívül feszült helyzetben robbant be 1943. áprilisában a német információ: Szmolenszk mellett, Katynban az oroszok által meggyilkolt tisztek tömegsírhajra bukkantak.

A londoni kormány felvilágosítást követelt a szovjettől, mivel azonban azok elzárkóztak minden választól, illetve német provokációra hivatkoztak, Sikorskiék a Vöröskereszt-hez fordultak. Ez szolgált ürügyül a szovjet kormánynak, hogy megszakítsa a diplomáciai kapcsolatokat Lengyelországgal. (...) a katyni kérdés alapul szolgált a szovjet propagandának, hogy a fasizmussal való együttműködéssel vádolja a lengyel kormányt, és mindazokat, akik részt vettek az ügy körülményeinek kivizsgáló bizottság munkájában. A tömeggyilkosság körülményeinek tisztázására vonatkozó lengyel törekvést az angol kormány is rossz néven vette, mivel ez következményeiben rendkívül megnehezítette számukra a térségre vonatkozó elképzeléseik realizálhatóságát. (...) 1943. július 4-én titokzatos körülmények között lezuhant Gibraltárnál az a gép, amelyen Sikorski miniszterelnök utazott lányával és kíséretével. Egyedül a cseh származású pilóta maradt életben. A katasztrófa ma is foglalkoztatja a korszak kutatóit.” (7)

Szokolay Katalin volt az első, aki a polonisták közül szakított a régi, jól bevált sztereotípiákkal, s Katynról reális képet festett. Az ország-történetek közül az első Lengyelország-kötet, amely Katynról megfelelő szellemben, tehát a szovjet 1944-es változatot elkerülve beszél.

Az ő szövegét vette át a Corvina Kiadó történelem–irodalom érettségi-felvételi előkészítő CD-je, s ily módon az érettségire, főiskolára, egyetemre készülők reális képet kaphatnak erről a szomorú eseményről.

Rendkívül megrázó, s ugyanakkor rendkívül fontos filmet készített 1994-ben a Duna TV Határon túli műsorainak főszerkesztősége: „Embertelen földön – Katyn” címmel. A munkát Balogh Júlia felelős szerkesztőként, Konrad Sutarski szerkesztőként, Urbanics Lajos válogóként, Stanislaw M. Jankowski történész és Leon Musliclak szalézi szerzetes atya szakértőként jegyezte. Nagyon jól megkomponált film volt, amely megkövette a meggyilkoltak emlékét, s igazságot kívánt szolgáltatni nekik. Nem véletlen, hogy elkészülte már túl volt a híres-nevezetes 1990. IV. 13-i TASSZ-nyilatkozaton, amelyben bejelentették, hogy a tömeggyilkosságért a sztálini NKVD-alakulatok a felelősek.

A túlélők nevében Leon Musliclak atya, egykori rab nyilatkozott. Az események megegyeztek azokkal, amelyeket Jerzewski pusztán visszaemlékezésekre építve állított, mivel nagyon kevés dokumentum állt rendelkezésére. Stanislaw M. Jankowski a konkrét ügyiratot is megemlíti, amelyben Berija vádemelés nélkül golyó általi halálbüntetést kért a lengyel hadifogoly tisztekre. Érthetővé vált a „fekete holló” jelentése, amelyet a többi forrásból csak kikövetkeztetni lehet: a rabszállító autó csúfnevről van szó (Csornij varon). A vöröskeresztes vizsgálat eredménye a film szerint is nagyban támaszkodott az orvosprofesszorból álló grémium kutatásainak eredményeire, s külön kiemelést kapott Orsós Ferenc.

Az ő eredeti módszere, a koponyacsont mézartalmának halál utáni elváltozása pontosabb kormeghatározásnak bizonyult minden egyébnél.

A film megszólaltatott jelenleg ott élő katonákat, egykor ott élt gyerekeket, s most ott élő fiatal felnőtteket. Senki nem tudta pontosan elmondani, hogy mi történt. A gyerekek visszaemlékeztek a spontán relikviagyűjtésekre a 60–70-es évek fordulóján, amikor a lengyelekre utaló egykori tárgyi emlékeket találtak.

Érdekes volt figyelni az igazság kiderítésén dolgozó orosz újságírókat (például Anna Lapikova), orosz történészeket (Nyikita Petrov, Alekszandr Gurjanov, Natalja Lebegyeva,) hogy milyen indítékok vezették őket. Világnézetükbe beleillett a sztálinizmus ellen folytatott küzdelem minden formája, s a katyni borzalmak leleplezése kiváló alkalmat nyújtott nézetrendszerük bizonyítására. Hála nekik, most már nem két igazság létezett többé, mivel az új orosz rendszer legitimizációjába ez illett bele, s nem a Gurgyenko-bizottság álláspontjának védelmezése.

A lengyel fél – Michal Zurawski, oroszországi lengyel főkonzul, Zdislaw Sawicki, a Katyn Múzeum igazgatója, Tadeusz Pienkowski, Stefan Malak és Andrzej Kostrzewski, a Katyn Intézet részéről – igaza teljes tudatában ismertette a történeteket, s követelte a bűnösök megnevezését és felelősségre vonását. A katonai igazságszolgáltatás orosz megbízottai: Nyikita Anyiszimov tábornok, Alekszandr Tertyevszkij és Anatolij Jablokov ezredes együttműködési készségüket hangoztatták, s állandóan hangsúlyozták, hogy ők nem azonosak az egykor bűnöket elkövetettekkel. Az eddigi ismereteket kiegészítették Tokaljev, és Blohin, Nyikolaj Kurzin vallomásaival, amelyből kiderült a kivégzés új módja, a „vörös klubszoba”, amikor Harkovban a kivégzendőt éjszaka zárkájából kirángatva egy szobába vitték, ahol kitörölték nevét a névsorból, majd a bilincsbe vert áldozatot a pincében tarkón lötték, s saját köpenyébe csavart holttestét ismeretlen helyre vitték, ahol jel nélküli sírba elföldelték.

Számomra szintén a filmben bemutatott dokumentumok erősítették meg a magyar szélsőjobb 1943-as beszámolóit a Szibériába deportált lengyelek tömeges tomszki kivégzéséről. (8)

Nanofszy György oroszországi magyar nagykövet külön megemlékezett a vértanúhált halt Korompai Emánuel századosról, aki a lengyel hadsereg tisztjeként vesztette életét.

Az orosz fél még nem szolgáltatta ki a teljes listát, a Különleges Iratok Archivumát még az orosz kutatók közül is egyedül Natalja Lebegyeva használhatta. Stefan Zniesko az 1990-es exhumálás alkalmával megszerzett egy 3500 nevet tartalmazó listát, de 4000 lengyel földi maradványai felől neki sincs tudomása.

A Katyn-szindróma

Veszélyes témához nyúl, aki a közelmúlt történetét tanítja. Politikai nézetrendszerrel fügöen süt(het)ik rá a következőket: elfogult, moszkovita, nyugatimádó, antikommunista, csökevény, hazaáruló, nemzetidegen stb., s itt csupán a szalonképes kifejezéseket közöltem.

A feladat csupán annyi, hogy megmutassuk az igazság mindkét oldalát. Régi bölcs mondás az, hogy a történelemben sincs fekete-fehér ábrázolás. Csupán szürke létezik, de annak rendkívül sokféle árnyalata van. Vigyázni kell, hogy divatos politikai eszmék sodrába ne kerüljünk, s megpróbáljunk a körülmények közepette tárgyilagos képet adni.

Nagyon könnyű olcsó népszerűséget szerezni a szovjetellenességgel a Katyn-ügy kapcsán, de nem szabad ennek az uszályába belekerülni. Rá kell mutatni, hogy a büntettet a sztálini NKVD követte el, s ezt megpróbálta rákenni a vele hadban álló náci német rendszerre. Mindez igaz, de ez nem mentheti fel a németeket az általuk elkövetett bűnök alól, miként a német bűnök kapcsán sem kaphatnak felmentést a szovjetek. Nem véletlen a szellemi rokonság és az elkövetés módja, hiszen két totalitárius rendszerről volt szó, amelyek, mielőtt egymás ellen fordultak volna, a felszín alatt a legkomolyabban szövetségi kötelék-

ben voltak egymással. Német tisztok tanítottak szovjet katonai akadémiákon és viszont, s Lengyelország megszállása kapcsán még közös hadgyakorlatot is tartottak.

Mi az, ami ezzel kapcsolatos tanítási probléma? Nagyon jól meg lehet tanítani a totalitárius rendszerek természetrajzát, különösen a propagandatechnika terén. Lehet kombinálni az irodalomtanítással is, vagy akár a filozófiával; Orwell anti-utópiái így jobban értelmezhetővé válnak a diákok számára. Tegyük egymás mellé az „1984”, a regény vagy a film azon jelenetét, amikor az újságokat alakítják át sokszorosítás előtt. Többszörös ereje lesz szavunknak.

Az ügy kapcsán a diákokkal analógiákat kerestethetünk a hazai és az egyetemes történelemből egyaránt. Nemcsak a 20. században, hanem a korábbi korok eseményei között is megtalálhatjuk az analógiákat. A Napóleon elleni merénylet ügykezelésében vagy az ókori despotikus uralkodók esetében is találunk példákat, de sajnos századunkra sokkal jobban jellemző ez a hatalomgyakorlási forma. Hazai történelmünkben a korai középkori trónviszályok idejéből, vagy a török hódoltság korából is találunk analógiákat, szabadságharcaink történetében nem is keveset.

Minden nemzetnek megvan a maga Katyn-szindrómája. Boldog az a nemzet, amelynek ilyen botrányköve nincs. A diktatúrák emléke ott él az emberek lelkében. Az ártatlan áldozatoknak azzal szolgáltunk igazságot, hogy megnevezzük a bűnök elkövetőit, emlékezünk, és emlékeztetjük tanítványainkat arra, hogy egyetlen bűn sem maradhat titokban; mindenre fény fog derülni, és akkor az ártatlanok vére nem a mi fejünkre és az utánunk jövő nemzedékek fejére fog hullani. Ha ennyit elérünk, már akkor nem dolgoztunk hiába.

Jegyzet

- (1) LEOPOLD JERZEWSKI: *Katyn 1940*. Babits Kiadó. Bp., 1990. 6–8. old.
- (2) LEOPOLD JERZEWSKI: i.m. 27. old.
- (3) LEOPOLD JERZEWSKI: i.m. 27. old.
- (4) GODÓ ÁGNES: *Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Zrínyi–Kossuth–Magyar Partizán Szövetség. Bp., 1976.
- (5) GODÓ ÁGNES: i. m. 33. old.
- (6) KAPRONCZAY: *Lengyel katonák magyar földön*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1994. 33. old.
- (7) SZOKOLAY KATALIN: *Lengyelország története*. Balassi Kiadó. Bp., 187. old.
- (8) Az Egyedül vagyunk és a Függetlenség egyaránt 52 ezer tomszki kivégzett lengyelről tud.